

KÖSÖNTYŰ

HEGEDŰS ATTILA

A szót a TESz. ismeretlen eredetűnek tartja. Feltételesen elfogadja azonban Mészöly Gedeon magyarázatát (MNy. VII, 246): a szó egy **kösönt* 'függeszt, felakaszt' igéből származhat, ezen ige főnevesült igeneve lehet. A feltételezett *kösönt* ige gyakorító-visszaható képzős alakjaként adatható a népi *kösönködik* 'fogózik, kapaszkodik' (MTSz.).

A szóval utoljára Szabó T. Attila foglalkozott (MNy. LXXXII, 29–41), aki a TESz. etimológiáját ugyan bizonytalannak tartja, de adatai alapján nem tud jobbat ajánlani. A TESz. etimológiája több okból is bizonytalan: egyrészt bizonytalan a TESz. jelentésmegadása. Ez nem is csoda, hiszen a szó előfordulásából tíznél több jelentés is összeszedhető. Szabó T. Attila idézett írásában megkísérli rendbe tenni a szó jelentését, az ő rostáján két jelentés marad fenn: 1. '(nyakláncos/szalagos) függő-(medál)'; 2. 'mellboglár/dísz' lehet csak a szó jelentése. Szabó T. e két jelentést kizárásos alapon állapítja meg: ha a *kösöntyű* egy adott forrás felsorolásában együtt fordul elő pl. a násfával, akkor nádfa nem lehet. Szabó T. eljárás módját elfogadhatónak tartanám, ha következetes lenne. De pl. a lehetséges jelentések között felsorolt 'lánc' jelentést indok nélkül figyelmen kívül hagyja. Úgy látom tehát, hogy a szó jelentése Szabó T. Attila fáradozása ellenére sem kellően tisztázott. Bizonytalan másrészt a TESz. etimológiája azért is, mert az etimológia alapjául szolgáló igét nem mutatták ki, a nyelvjárási *kösönködik* adatból nem következik szükségképpen a **kösönt* szó megléte. Tehát sem a jelentés, sem az alapige nem támogatja egyértelműen Mészöly etimológiáját, csupán a tipológia: a *-tyű*, *tyű* végű főnevesült igenevek sorába beleillik a *kösöntyű* is. A TESz. végül indoklás nélkül elutasítja a *kösöntyű* összetett szóból való magyarázatát és török származtatását. Ez az eljárás teljesen elfogadható, hiszen sem a *kör-söny* (CzF.) sem a *kosanti* 'kész ruha, ékesség' (Vámbéri, A magyarság bölcsőjénél. Bp., 1914. 185) nem meggyőző.

Új etimológiát javaslok: összetett szóból, melynek egyik tagja török eredetű. *Kösöntyű* szavunk ugyanis feltételezésem szerint két elemre bontható: *kösöny* + *tyű*. A *kösöny* ~ *keseny* önállóan adatható: 1395. körül: „lunula, *keznje akasztalou*” (BesztSzj. 625); 1405. körül: „binula, *kesen kete*” (SchlSzj. 1193); XVI. sz. eleje: „Molule: *keffen*” (GuilGl. 8); 1533.: „Zoknya de scarlato habens auratum *kewsnjewth*” (Oklsz.); 1539.: „Hwzon egh fel ymegh wekon | gylolch, Tÿzen eggÿen aranÿas | Hÿm wagÿon, kettheÿn elegÿ | *kesenÿ* partha az tebbÿ parazth ... Hath kenthews ymegh kÿken mÿnd | aranÿas hÿm wagÿon, kÿn | zewes, kÿn *kewssenÿ*, Neegÿe | hÿmbe zedett,

ketteÿ paraszt” (OL P 707. f. 218. et B. no. 198); 1541. április 14.: „Egh fachol Imegwal arany fonalbol feketew selemmel | tyzenket *kesen* parta rayta, zewles gallera | aranyas es Ezewstes Slogos” (OL E 211. MKA. Lymbus I. series, f. 1. fol. 687–90).

A szó jelentésére nézve főként a későbbi adatok tűnnek irányadónak: szoknya, ingváll megkötésére való, egy fajta díszes (aranyozott) szalag (=párta), zsinór is lehet. Ezekkel az adatokkal egybevág a *kösnyös fersing* (NéprLex. *fersing*), ez a Torockó vidéki viselet a mellrésszel egybeszabott szoknyát jelenti (l. még *kösnyös fersing*: CzF.). Felmerülhet az a kérdés, hogy nem két külön szóval van-e dolgunk (így az OklSz.), s a 'szoknya, ingváll megkötésére szolgáló zsinór, szalag' *kösöny*-nek esetleg nincs is köze a 'nyakláncos/szalagos függő-(medál)' vagy 'mellboglár/dísz' (Szabó T.) jelentésű *kösöntyű*-höz. Ezt a feltevést azonban éppen a korai szójegyzékes adatok cáfolják: ugyanúgy *lunula* a *keznÿje akasztalou* a BesztSzj.-ben, mint ahogy *lunula* a *Holdoczka szabafo kößfönytyű* Szenczi-Molnár szótárában (Nürnberg, 1604. — reprint Bp., 1990). És amint a *kösöny* nem kizárólag 'szoknyatartó', ugyanúgy a *kösöntyű* sem kizárólag 'medál' vagy 'mellboglár', amint ezt a GuilGl. 43. adata: „Aurea texta : *aranyan kessentq*” is mutatja. A már említett *kösnyös fersing* különböző jelentésmegadásai szintén a *kösöny* és *kösöntyű* azonosságát mutatják: a NéprLex. szerint 'mellrésszel egybeszabott szoknya', míg a szintén Torockó vidékéről közölt *kösnyös fersing* SzT.-beli (első közlése MNyTK. 107. sz. 25) jelentésmegadása: 'fekete selyemmel himzett mejjú, redős derekú, hosszú nőöltöny elől nagy kapoccsal. Inkább lányok viselik, veres, ezüstös sinorövet kötve reája'. Ez utóbbi jelentésmegadásban a *kösöny* mint a 'spinter' jelentésű *kösöntyű* jelenik meg. A két szó azonosságára érezhetett rá Takáts Sándor is, amikor a Radvánszky Béla által — tévesen — „keskeny pártá”-nak olvasott (Radv: Csal II. 7) *kesenÿ partha*-t *kösöntyű-pártá*-nak értelmezi (Művelődéstörténeti Tanulmányok a XVI–XVII. századból. Bp., 1961. 228). *Kösöny* és *kösöntyű* tehát ugyanaz a két szó, de mi lehet az eredete? Az eredete, amelynek megállapításához a nyelvöldrajz csak áttételesen ad segítséget: a gazdag adatanyagból (a szótári és kódexbeli előfordulásokra l. Szabó T. Attila idézett cikkét) annyi tűnik ki, hogy a szó országosan elterjedt volt, nem köthető tehát csupán egyik vagy másik vidékhez. Ebben az esetben önként vetődik fel a kérdés: nem honfoglalás előtti török jövevényt szóval van-e dolgunk.

Feltételezve egy eléggé tág 'kötő (szalag, zsinór, lánc)' jelentést, bizonyos keresés után etimonként kínálkozik a török *kışe*: — 'to hoble (a horse)' és az ebből származó *kışen* 'a horse's hoble; fetters, leg-irons' (Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

Oxford, 1972. 752, 754). E szótár szerint a szó a délnyugat kivételével minden modern török nyelvben elterjedt, ugyanitt számos nyelvtörténeti adat is található. A Gerhard Doerfer, Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Bd. III. Wiesbaden, 1967. szótár szerint (no. 1699.) a *kisān* jelentése 'Spannfessel (für Pferde); Fesseln'. E szótár is számos török nyelvből és nyelvjárásból adatozza a szót 'Fussfessel der Pferde' jelentésben.

A magyarba került török szó alaki fejlődése szabályos: **kisān* > *kēsēn* > *kōsōny* (vö. gyöngy, gyümölcs). A szó jelentésfejlődése a következőképpen képzelhető el:

béklyó > kötelék

1. láncc → aranyláncc → nyakláncc (monile), karláncc, karkötő (armilla) → láncon vagy szalagon függő medál (Szabó T. egyik elfogadott jelentése) → melltű (Szabó T. másik elfogadott jelentése) → kapocs.
2. Nem lánccból való, szövetszerű kötelék (zsinór, szalag, díszes szalag — aurea texta).

A feltételezett összetett szó második elemének (*tyű*) értelmezése megoldást adhat a tipológiai problematikára: e szóban ugyanis én a *tesz* ige valamely, részleteiben egyértelműen nem elemezhető alakját feltételezem. Ez a feltételezés választ adhat a „van-e hasonló” kérdésére: *kesztyű* szavunk — mely a TESz. szerint is összetétel — alakulásmódja használható analógiát nyújt a *kösöntyű* számára is.

A *kösöntyű* problematikáját (hogyan közös mesterünk egyik kedvelt szavát használjam) együtt boncolgattuk a Régi Magyar Levéltár szerkesztése közben Papp Lajossal; később, már a török etimon megtalálásában Kakuk Zsuzsa volt segítségemre. Ezzel a sok tekintetben közös munkának tekinthető tanulmánnyal Benkő Lorándot nemcsak mint etimológust, hanem mint a közös munkák szükségességére és hasznosságára rávezető tanáromat is köszöntöm.